

Rastänkande och särskiljande av samer*

Abstract

Det fanns ett tydligt idébaserat rastänkande hos de kyrkans män som tog initiativ till, utredde och administrerade nomadskolan. De tre ledande männen, biskop Olof Bergqvist i Luleå, kyrkoherde Vitalis Karnell i Karesuando (nomadskolininspektör) samt komminister Georg Bergfors i Vittangi (rektor för nomadskoleseminariet). Biskop Bergqvist och Georg Bergfors var båda anhängare av och knutna till Rasbiologiska institutet i Uppsala.

Två idéer var bärande inom rastänkandet. För det första skulle de nomadiserande samerna i fjällmiljö isoleras från "civilisationen" och ges en utbildning som de beslutande ansåg vara anpassad till deras levnadsförhållanden. För det andra skulle icke renskötande samer och bofasta skogssamer gå under som samer och helt assimileras in i den svenska majoritetsbefolkningen. Detta är grunden för "lapp-skall vara lapp-politiken".

Nomadskolan kom på så sätt att göra åtskillnad mellan två grupper av samer, dels de nomadiserande renskötande samerna, dels de bofasta icke renskötande samerna, dit även skogsamerna räknades. Den särskiljande tanken kom att i vidare mening påverka den svenska rennäringslagstiftningen, särskilt 1928 års renbeteslag.

Inledning

Rastänkande var fast förankrat hos de personer som var ledande, ideologiskt och verkställande, bland dem som skapade nomadskolan 1913 (1916), en skola för samiska barn med föräldrar verksamma inom renskötsel i fjällmiljö. Mest framträdande var biskopen Olof Bergqvist i Luleå (biskop 1904–1937), kyrkoherden och tillika nomadskolininspektören Vitalis Karnell, Karesuando (kyrkoherde 1901–1916; nomadskolininspektör

* Detta är en originalartikel som har skrivits för vitboksprojektets räkning. Författaren har emellertid fått tillstånd att även publicera texten i Kaisa Huuva & Ellacarin Blind (red.), *"När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka": Minnesbilder från samernas skoltid* (Stockholm, 2016) s. 79–92 (red:s anm.).

1917–1919) samt komministern Georg Bergfors, Vittangi (komminister 1909–1922; rektor vid nomadskoleseminariet i Vittangi, 1916–1918).¹

I denna artikel kommer jag att presentera den syn på samerna och deras kultur som Olof Bergqvist, Vitalis Karnell och Georg Bergfors gav uttryck för både före tillkomsten av nomadskolan och därefter. Syftet är att visa att dessa tre företrädare för nomadskolesystemet hade tagit starka intryck av det tidiga 1900-talets kulturhierarkiska tänkande och att detta tänkande fördes in i nomadskolan i form av en kategoriklyvning mellan nomadiserande renskötande fjällsamer, som skulle bevaras på sitt kulturstadium, och andra samer, som skulle integreras i det svenska samhället. Den tes jag driver i artikeln är att den kategoriklyvning som låg till grund för nomadskolan också kom att få genomslag i 1928 års renbeteslagstiftning och att de kyrkliga företrädarna för nomadskolan genom sin opinionsbildande roll och nomadskolans normerande funktion bidrog till att skapa skiljelinjer inom det samiska samhället som fortfarande består. Artikeln bygger på principiella uttalanden om samerna som förekommer i tryckt källmaterial av olika slag.

Det kulturhierarkiska tänkandet fick sitt genomslag i den så kallade ”lapp skall vara lapp-politiken”, som hade stora inslag av socialdarwinism och rasism. Tanken var att samerna var ett nomadfolk som inte var lämpat för fast bosättning och modernt levnadssätt. För att överleva som folk borde samerna därför skyddas från den moderna civilisationen. Den politiska lösningen blev segregation, där 1913 års nomadskola skapades för att ge möjlighet för barnen till de nomadiserande renskötande fjällsamerna att fortsätta med sin traditionella livsföring.²

Biskop Olof Bergqvists syn på samerna

Det kulturhierarkiska tänkandet med sin klangbotten i socialdarwinism och rasism stod högt i kurs vid Luleå stifts bildande 1904. Stiftets förste biskop, Olof Bergqvist, kom att ansluta sig till dessa tankegångar

¹ *Luleå stift 1904–1981: Församlingar och pastorat* (Umeå 1981) s. 147, 194, 346.

² Se vidare Björn Norlin & David Sjögren, ”Kyrkan, utbildningspolitiken och den samiska skolundervisningen vid sekelskiftet 1900: Inflytande, vägval och konsekvenser?” i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi* (Skellefteå 2016).

och låta dem påverka sin syn på stiftets två stora minoriteter, samerna och finnarna. Han framförde åsikter som i dag kan betraktas som racistiska, men som vid denna tid ansågs som allmänt tankegods. Som biskop hade Bergqvist ett övergripande inflytande på allt som rörde samiska frågor inom Luleå stift. Hans inflytande kom att bli mycket stort även utanför stiftets gränser.

Det mesta kända av Bergqvist uttalanden är hämtat ur hans herdabrev 1904. Herdabrev hade en stor betydelse då de var biskoparnas instruktioner till stiftets präster och läroverkslärare. Herdabrevet var biskopens måldokument om hur församling och skola under biskopens ledning skulle arbeta inom Luleå stift. Bergqvist angav där det som skulle bli bärande för hela ”lapp skall vara lapp-politiken”:

Hvad nomadlapparna angår, har erfarenheten gifvit vid handen, att det icke länder dem till fromma, om man söker bibringa dem någon högre civilisation. De böra få lära hvad de för sitt nomadiserande lif och sin renskötsel ha behof af att veta samt blifva undervisade i kristendomens grundsanningar. Men att drifva upp deras bokstavliga undervisning som de fasta folkskolorna meddelas, vore att påskynda stammens utdöende såsom nomader och nyttiga samhällmedlemmar.³

Enligt biskopen skulle för mycket kunskap och kontakt med samhället i övrigt få som konsekvens att de nomadiserande samerna i fjällmiljö skulle dö ut som folk. De skulle hållas isolerade från övrig befolkning. I annat fall skulle de gå under som folk.

I sin artikel ”Lapparnas Etnografi, språk och historia” i *Lappland* 1908, ett stort bildverk i syfte att stärka kolonisationen av norra Sverige, redogör Bergqvist för sin syn på vad som skulle komma att hända med dem som inte tillhörde de nomadiserande samerna:

Fjälllapparna äro de nomader som utgör självfa kärnan bland lapparna. Det är de, som fullfölja sina förfäders traditioner och bäst bevara den lappska nationens säregna drag och kynne. Skogslapparna och fiskarlapparna äro mer eller mindre vansläktade och afsigkomna lappar.

³ Olof Bergqvist, *Herdabref till prästerskapet och läroverkslärarne i Luleå stift* (Luleå 1904) s. 18.

Skogsamerna, som var bofasta och hade boskap vid sidan av renskötelsen, skulle uppgå i den lappländska nybyggar- och bondestammen. Fiskesamerna bedrev inte renskötelse, utan höll sig med getter, och deras öde var att uppgå i det svenska arbetarproletariatet.⁴

Varnade för rasblandning

Bergqvist tog sig rätten att bedöma hur samerna skulle se på sig själva och varnade för att de kunde mista sitt människovärde om de beblandade sig med andra folk eller blev bofasta.

Människovärdet knöts till den näring som Bergqvist ansåg vara bärande för den samiska kulturen och det samiska folket. De nomadiserande samerna var, enligt biskopen, de ”ursprungliga lapparna”, vilket han framförde i sin memoarbok *Bland svenskar, finnar och lappar* från 1939:

Givet är, att i dessa trakter en rasblandning så småningom uppstått. Svenskt, finskt och lapskt har blandat sig med vartannat. Rasrenast äro nomadlapparna. Detta sammanhänger med deras ambulerande levnadsätt. Lapparna kunna ej taga gifte från den bofasta befolkningen, enär denna ej kan vänja sig vid det hårda nomadlivet. Gifter sig en lapp med en svensk eller finsk kvinna, blir familjen bofast. Samma förhållande om en svensk eller finsk man gifter sig med en lapsk kvinna.

Bergqvist konstaterade att kulturpåverkan redan hade skett bland samerna till deras egen skada: ”Lapparna i de norra lappmarkerna äro mera ursprungliga och mindre kultiverade än Västerbottenslapparna.” Bergqvist var väl insatt i rastänkandet och dess följd, inte minst föreställningen att ett svagare genetiskt arv förs vidare vid blandäktenskap: ”De bofasta lapparna utgöra i Sverige mer än hälften av lappstammen. En del av dem är uppblandade med svenskt eller finsk blod och kallas för halvlappar. I regel ha de dock kvar mer av de lapska rasegenheterna än av de svenska och finska.”⁵

I sin utredning om nomadskolan skrev han in i motiven till omorganisationen av nomadskolan att renskötande ungdomar var predestinerade

⁴ Olof Bergqvist & Fredrik Svenonius, *Lappland: Det stora svenska framtidslandet: En skildring i ord och bild af dess natur och folk* (Stockholm 1908) s. 78.

⁵ Olof Bergqvist, *Bland svenskar, finnar och lappar* (Stockholm 1939) s. 296–300.

för renskötsel. ”Det är emellertid till stor skada, om den lapska ungdomen afvänjes från nomadlivet. Då lapparna övergå till bofast levnadsätt råka de vanligen i största fattigdom och elände, emedan de icke äga fysiska egenskaper, som fordras för ett regelbundet tungt kroppsarbete.”⁶

Gav rasforskare argument

Bergqvists tankar påverkade och fick inflytande på den rasbiologiska forskning som bedrevs vid Rasbiologiska institutet i Uppsala. I *Lappland* 1908, beskriver Bergqvist samerna som ett underlägset lydfolk utan egen vilja:

Liksom lapparna icke spelat någon politiskt roll utåt, ha de icke heller ägt förmåga att taga några afgörande initiativ till utveckling af sina inre förhållanden. Den lilla kultur de äga har bibragts dem utifrån d.v.s. från de folk, under hvilka de kommit att lyda. Själva ha de alltid spelat en tämligen passiv roll och funnit sig i de anordningar som ’öfverheten’ till deras fromma vidtagit.⁷

Detta uttalande använde Herman Lundborg i förordet till sin bok *The race biology of the Swedish Lapps: Part 1* från 1932.⁸ Det är i denna bok som Rasbiologiska institutets resultat av alla skallmätningar bland Sveriges samer redovisas.

Ett annat exempel där biskop Bergqvists åsikter kom att påverka den rasbiologiska argumentationen återfinns hos Rolf Nordenstreng. I sin artikel ”Finnar och lappar” i boken *Rasfrågor i modern belysning* från 1919 slog Nordenstreng fast: ”Den lapska rasen kan knappast räknas bland de högre. Den är tvärtom en efterbliven utvecklingsform av människan.”⁹ Bergqvist hade redan i sin nomadskolutredning 1909 i motiven anfört likartade synsätt: ”Enär lapparnas barn vanligen äro något sent utvecklade torde skolplikten ej begynna förrän under 8:e lefnadsåret.”¹⁰

6 Olof Bergqvist, *Förslag till omorganisation af lapps-koleväsendet* (Luleå 1909) s. 17.

7 Bergqvist & Svenonius (1908) s. 91.

8 Herman Lundborg & Sten Wahlund, *The race biology of the Swedish Lapps: Part 1* (Uppsala 1932) s. 9.

9 Rolf Nordenstreng, ”Finnar och lappar”, i Herman Lundborg (red.), *Rasfrågor i modern belysning, med särskild hänsyn till det svenska folket* (Uppsala 1919) s. 29–72.

10 Bergqvist (1909) s. 27.

Stöd för den rasbiologiska forskningen

Biskop Bergqvist var riksdagsman för Nationella partiet, ett konservativt riksdagsparti som existerade mellan 1912 och 1935. Vid riksdagsdebatten i första kammaren den 18–19 mars 1930 uttalade han sitt stöd för den rasbiologiska forskningen: ”Jag har en viss känsla att den här rasbiologiska forskningen har och kan få stor betydelse för vårt folk”.¹¹ Tre år senare låg det ett förslag i riksdagen om att skära ned på verksamhet vid Rasbiologiska institutet, utan att man först hade genomfört någon undersökning av dess resultat. Den 9 mars 1933 klagade Bergqvist i riksdagsdebatten. Han fann det ”anmärkningsvärt” att medlen till husdjursförädling var dubbelt så stor som vad Rasbiologiska institutet hade att röra sig med, eftersom ”Rasbiologiska institutets verksamhet i allmän principiell betydelse för folket måste prioriteras framför både växt- och djurförädling.”¹²

Vitalis Karnell den drivande

Vitalis Karnell är den person som var mest involverad i skapandet och verkställandet av nomadskolan. Han var den som tog de första initiativen, blev anlitad som sakkunnig när nomadskolan skulle utredas och blev dess förste inspektör.

Karnell byggde sina rasteorier på att det förelåg en fara för de renskötande samerna. Om dessa hade allt för stor kontakt med bofast befolkning skulle de gå under som renskötare. Karnells syn på vem som var same och renskötare utgick från de lokala förhållanden som förelåg inom hans församling, Karesuando. Han upprättade en norm för vilka samerna var, vilket innebar att han satte likhetstecken mellan samer och renskötande samer i fjällmiljö. Fastboende samer och skogs-samer betraktade Karnell som dömda till assimilering in i det svenska samhället. Dessa kunde inte anses vara ”riktiga” samer, när de till allt för stor del redan hade tagit del av en civilisation som han inte ansåg tillhöra det samiska.

På ett tidigt stadium framförde Karnell tydligt de tankar som kom

¹¹ Protokoll nr 18, den 19 mars 1930, Riksdagen, Första kammaren, A2, Riksarkivet (RA).

¹² Protokoll nr 25, den 9 mars 1933, Riksdagen, Första kammaren, A2 Riksarkivet (RA).

att vara bärande för nomadskolan. I sin artikel ”Lapparna och civilisationen” i *Dagny* 1906 skrev han följande:

När en lapp eller lappska börjar spatsera i Stockholm i mer eller mindre vanställd lappdräkt, när lapparna börja bilda förening och hafva sin egen tidning, när de börjar tillegna sig folkhögskoleutbildning, då är det slut på dem som lappar och då bilfva de de eländigaste människor man gärna kan tänka sig. Västerbottenslapparna hafva tagit sig för med allt detta och t.o.m börjat bygga sig hus och bli bofasta. Därför stå de ock inför sin undergång, hvarom hvem som hälst kan öfvertyga sig. Däremot, om lappen blir på sina fjäll och lefver det lif han af ålder lefvat, hållande noggrann vård om sin hjord, brottande med faror och svårigheter, om han förblir troget i den förening han genom dopet tillhör, om han lär sig hufvudsumman i kristendomstyckena samt väl läsa, skrifva och räkna, då är han en man för sig, en nyttig medborgare, en vacker syn för både Gud och människor. [...] Gynna gärna lapparna på alla sätt i deras näring, gör dem till sedliga, nyktra och nödtorftigt bildade människor, men låt dem icke läppja på civilisationen i öfrigt, det blir i alla fall bara ett läppjande, men det har aldrig och skall aldrig bli till välsignelse. Lapp skall lapp vara.¹³

Det är i denna artikel som uttrycket ”lapp skall vara lapp” myntas, ett uttryck som kom att bli det samlande namnet för synen på och i stort sett all behandling av samerna under första delen av 1900-talet.

Karnells tankar om vilka som var samer och hur deras framtid skulle se ut, kommer fram med all tydlighet i en intervju under rubriken ”Våra lappar måste tillbaka till kåtalifvet” som Ester Blenda Nordström,¹⁴ signaturen Banzai i *Svenska Dagbladet*, hade genomfört med Karnell.¹⁵

I artikeln talar Karnell mer om att återföra samer till nomadiserande liv än om nomadskolans form och undervisning. Han beskriver nomadskolan som en metod för återgång till nomadiserande liv. Intervjun kan betraktas som en vidareutveckling av tankar som framkom i hans inlägg i *Dagny* 1906.

13 Vitalis Karnell, ”Lapparna och civilisationen”, *Dagny* 9:2 (1906) s. 47–48.

14 Ester Blenda Nordström hade skrivit boken *Kåtornas folk* 1916 efter att ha tjänstgjort som nomadskollärarinna, utan att ange sitt syfte att skriva boken. I boken beskrev hon ett skolsystem med oerhörda svårigheter att bedriva nomadiserande undervisning. Boken var samtidigt starkt romantiserande om samernas liv och företrädde tidens tankar om de renskötande samerna.

15 Ester Blenda Nordström, ”Våra lappar måste tillbaka till kåtalifvet: Ett samtal med vår förste nomadskoleinspektör kyrkoherde Vitalis Karnell”, *Svenska Dagbladet* 4/3 1917.

Att bli bofasta ansåg Karnell vara en väg till de nomadiserande samernas undergång. Kåtan var en förutsättning för deras livsföring:

Som det nu är visa lapparna tendens till att vilja dra sig från nomadlivet och mer och mer önska slå sig ned som bofasta och det är ju döden i grytan för dem fastän de inte själva förstå det. Den saken är det nu först och främst man måste lägga an på, att få dem ifrån genom att lära dem inse att deras existens beror på rationell renkötsel och nomadiserande lif. [...] det är af öändlig betydelse för deras existens just med kåtalivet och renkötseln.¹⁶

Nomadskolan var ett medel att få samer som blivit bofasta att återvända till ett liv i kåtorna, den typ av renkötsel som Karnell ansåg vara den enda riktiga för samerna. I nedanstående citat är det de jämtländska samerna som avses.

– Ja de ha hunnit bra långt utför åt civilisationens håll, [...] – Och nu skall det folket bli nomader och fjällappar på allvar igen!

– Jag tror och hoppas det. Det är nu i lag föreskrifvet skolbarnen både fasta och vandrande nomadskolor skola bo i kåtor i skolans närhet [...] Jag tänker att de hinna på sina skolår lära sig älska kåtalivet och föredra det framför de instängda trähusen – i synnerhet om det kan lyckas att få äfven föräldrarna att inse det riktiga och rätta i detta, så att åtminstone de inte sträfvat att riva ned det vi försöka bygga upp.

De nomadiserande samerna skulle enligt Karnell isoleras från övrig befolkning. Organisationer och enskilda som på något vis hjälpte samer skulle avstå från det, då detta helt och hållet var statens sak. I nedanstående citat talar Karnell om staten, men han kunde lika gärna sagt kyrkan, eftersom det var Svenska kyrkan som genom Luleå stift administrerade och utövade tillsyn över nomadskolan.

Lämna dem i fred, staten tar hand om lapparna [...] – Uteslutande staten. Och allting kommer gå alldeles utmärkt – vi kunna få allt ordnad med lapparna som det skall vara och som det bör vara, om vi bara får vara i fred!

Skrif i tidningarna och bed, att människor lämna lapparna i fred att de låta bli och göra insamlingar och skicka julklappar och sånt. Det är inte synd om lapparna, det är inte synd om dem ett enda dugg. Allt vad de behöfva

¹⁶ Nordström (1917).

både ekonomiskt och andligen få de av staten med frikostig hand och på ett förståndigt och värdigt sätt. Lämna lapparna i fred!!! [...] Låt dem lefva sitt eget liv och träng inte på dem civilisation och dumheter.

Karnells syn på vem som var same var starkt stereotypiserande. I sina årsberättelser som nomadskolinspektör höll han fast vid idén att de nomadiserande samerna endast kunde överleva om de inte kom i kontakt med det han definierade som civilisationen. Han höll hårt fast vid tanken att det enbart var de nomadiserande samerna som var de ”riktiga” samerna. Lappbarn var de nomadiserande samernas barn. De bofastas och skogsamernas barn skulle inte räknas som samer. De var på väg att assimileras och var redan förlorade. Att blanda bofastas barn med de nomadiserandes barn var till men för de senare.

I sin första årsberättelse som nomadskolinspektör 1917 framgår det att Karnell såg en fara i att blanda fastboende samiska barn med de nomadiserande barnen.

Att bland lappbarn uppehålla ordning och tukt är icke svårt. De äro snälla och lydiga, flitiga, ganska intelligenta och några oseder ha de icke. Men en sak har jag under många år iakttagit, och det är, att de ha alla dessa goda egenskaper, så länge det är idel lappbarn i en skola. Men blandas de med bofastas barn, lära de sig många fula tag, bli mistänksamma, grälsjuka och retliga.¹⁷

De flesta samer var bofasta framför allt i Jämtland, Västerbotten och vissa delar av de sydliga delarna av Norrbotten.

Rektorn som hjälpte Rasbiologiska institutet

Georg Bergfors fanns med inom nomadskolans värld ända från dess start. Som rektor för nomadskolseminariet i Vittangi hade han en central roll i nomadskolans verkställighet. I den rollen var han direkt underställd Luleå domkapitel och biskopen Olof Bergqvist. Tjänsten innebar även att han skulle samarbeta nära med nomadskolinspektören Vitalis Karnell.

¹⁷ Vitalis Karnells årsberättelse 1917, Rikets nomadskolor, Inspektörsberättelser, DIV:1, Landsarkivet i Härnösand, s. 19.

Bergfors kontaktnät är av särskilt intresse att redovisa. Bergfors var nära vän med chefen på Rasbiologiska institutet, Herman Lundborg. Det finns bevarade brev som visar att deras vänskap var innerlig och närmast kan betecknas som ett ”du och bror-förhållande”. Lundborg bodde tidvis hemma hos Bergfors i prästgården i Vittangi under sina mätningsexpeditioner.¹⁸ Bergfors kom att bli en av Lundborgs mest förtrogna medarbetare och han var en av förutsättningarna för att Lundborg på ett effektivt sätt skulle kunna utföra sina skallmätningar.¹⁹

Lundborgs och Bergfors nära förhållande fick till följd att även lärare vid nomadskolan kom att bli behjälpliga vid skallmätningarna. Ett flertal lärare kom att fungera som assistenter till Lundborg när han genomförde skallmätningar i direkt anslutning till nomadskolor.²⁰ Ett exempel är lärarinnan Terese Torgrim vid nomadskolan i Laimolahti som sommaren 1914 var tolk och hjälpreda till Lundborg, en sommar som hon kom att minns som mycket angenäm.²¹

Georg Bergfors kan betraktas som en centralgestalt när man ser till förhållandet mellan nomadskolans verksamhet och den rasbiologiska forskningen. Bergfors ägde ett brinnande intresse för rasbiologi. Han fanns med i diskussionerna inför bildandet av Rasbiologiska institutet. I en artikel i *Nya Dagligt Allehanda* den 12 december 1918 ansåg han att Rasbiologiska institutet borde bestå av fler professioner än de föreslagna medicinarna. Han menade att rasforskningen även skulle ha nytta av naturvetenskapsmän, genealoger, statistiker, psykologer med flera. Herman Lundborg framförde samma åsikt i en kritisk artikel i *Svenska läkartidningen* i mars 1920. Lundborg ansåg att rasbiologin var mer än en medicinsk ärftlighetslära och att den mer var att hänföra till den socialmedicinska grenen.²²

Bergfors stödde även den rasbiologiska forskningen med texter som gavs ut av Rasbiologiska institutet. En av dessa är ”The Swedish

18 Samtal med Maja Hagerman 1/2 2013.

19 Curt V. Persson, *På disponentens tid: Hjalmar Lundbohms syn på samer och tornedalingar* (Luleå 2013) s. 56.

20 Samtal med Maja Hagerman 1/2 2013.

21 Bo Lundmark (utg.), *Från skolkåtor och renfjäll: Terese Torgrim och Johan Turi berättar* (Luleå 1972) s. 20–21.

22 Aron Ambrosiani, *Rektor Lenmalms förslag: Om 1918–1921 års diskussioner kring ett Nobelinstitut i rasbiologi vid Karolinska institutet* (Stockholm 2009).

national character: Scattered thoughts and aphorisms from different sources” i *The Swedish nation in word and picture* från 1921.²³ Han samlade och upprättade också en omfattande klippsamling om rasforskningens utveckling i Sverige, vilken i dagsläget finns förvarad vid Kiruna kommuns centralarkiv.²⁴

Även Bergfors var stark anhängare av ”lapp skall vara lapp-politiken” och anslöt sig till de tankar som redan fanns om att det bästa för de nomadiserande samerna var att inte blandas med fastboende:

Nomadlapparnas framtid beror så mycket på den skolundervisning de få att, vill man rädda stammen och dess säregna kultur, måste man lägga största vikt vid en ändamålsenlig undervisning åt deras barn. En erfarenhet lär: lappen kan ej reda sig utan renhjorden, renen lika litet utan lapp. [...] Ett känt och ofta obehagligt faktum är också, att lappbarn, som instuckits i någon skolklass med fastboendes barn, [...] långsamt men säkert dödat lappen i lappen, berövat honom tron på sitt eget människovärde som lapp.²⁵

Bergfors ansåg att samerna inte tillhörde det ursprungligt svenska. Detta framkom i en skolradiosändning den 23 oktober 1935 där han började sitt föredrag med följande ord:

Sedan lång tid tillbaka i tiden har i norra Sverige bott en folkstam, lapparna, som till härstamning, språk, försörjningsätt, seder och bruk i högsta grad skiljer sig från landets inbyggare. Själv kallar de sig samer. De ha invandrat från norr och öster, och ingen vet med visshet, var deras vaggas ståt.²⁶

Bergfors anslöt sig till de rastankar som låg i tiden. Samerna tillhörde en annan ”folkstam” med annorlunda språk, kultur och försörjningsstrategier. De ägde inte kunskap om var de kom ifrån och kunde inte heller visa på det territorium som de kallade för sitt. Den svenska fjällvärden hade de tagit i besittning.²⁷

23 Persson (2013) s. 57.

24 Persson (2013) s. 56.

25 Georg Bergfors, ”Kursen för utbildande av nomadlärare i Vittangi”, *Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten: Luleå stifts julbok 1917* (1916) s. 69.

26 Georg Bergfors, ”En dag i en nomadskola”, *Skolradio: Programhäfte 1935:33* (1935) s. 32.

27 Anne-Li Lindgren, ”Att utbilda barn till ett nationellt medborgarskap: Folkhemmet och föreställningar om ’vi’ och ’de andra’”, *Historisk tidskrift* 122:1 (2002) s. 29–53.

Avslutande diskussion

Rastänkande var tydligt förankrat hos de kyrkans män som tog initiativ till, utredde och administrerade nomadskolan. De tre ledande männen i den process som denna uppsats beskriver, ägde alla ett klart socialdarwinistiskt tänkesätt som slog över i tankar som kan betraktas som rasistiska.

Det är anmärkningsvärt att framför allt biskop Olof Bergqvist och komminister Georg Bergfors hade tydliga kopplingar till Rasbiologiska institutet. Bergfors var aktiv i argumenterandet för bildande av institutet, och genom sitt vänskapsförhållande till Herman Lundborg bidrog han med hjälp till skullmätningar.

Biskop Bergqvist ägde stort inflytande genom sina tankar och kom att direkt påverka Herman Lundborg i hans syn på samerna. Detta framgår av att Lundborg citerar biskopen när han i boken *The race biology of the Swedish Lapps* presenterar sina huvudargument för att inrikta skullmätningarna först och främst på samer.

Ett huvudargument för alla de tre män som var med om att grunda nomadskolan, var den fara de såg i att den nomadiserande samiska befolkningen riskerade att gå under om den närmande sig det svenska samhället och civilisationen. Genom nomadskolan genomdrev de en särskiljande skola, där de nomadiserande samernas barn skulle gå; en skola som ansågs vara anpassad till de nomadiserande samernas näring och som endast skulle ge kunskap som var nödvändig för renskötseln. Bofasta samers barn och skogsamers barn blev hänvisade till den svenska folkskolan, eftersom de betraktades som mer eller mindre assimilerade i det svenska samhället. Genom att stå utanför de nomadiserande samernas näring var de på väg att gå under som samer.

Nomadskolan kom på detta sätt att indela samerna i två grupper, å ena sidan de nomadiserande renskötande samerna, å andra sidan de bofasta icke renskötande samerna och skogsamerna. En särskiljande tanke fick därmed genomslag i och med nomadskolans införande. Denna tanke kom att påverka den svenska lagstiftningen i vidare mening.

Anders Berge har i en artikel i *Historisk tidskrift* 1998 klargjort hur gruppidentiteter kan ha betydelse för hur samhällen inrättas och fungerar och hur de får verkan genom lagstiftning. Det är de som har mak-

ten som bestämmer grupptillhörigheter och i princip alltid avgör vilken grupp den enskilde individen tillhör. Berge menar att det i grunden finns en social kategorisering i föreställningen om hur en viss grupp bör leva, som byggs in i samhället genom politiska beslut.

Den sociala kategoriseringen, indelningen av människor, är enligt Berge knuten till materiella resurser, politiska och andra rättigheter, ansvar och bördor. Den fördelning eller uppdelning som sker föresätter en identitetsordning som inverkar på gruppen och individernas livssituation.²⁸

I samma nummer av *Historisk tidskrift* visar Andra Amft i en artikel hur renbeteslagstiftningen från slutet av 1800-talet utgjort en etnisk särslagstiftning, där 1928 års renbeteslag innebar att endast "autentiska" samer omfattades av lagen. De "autentiska" samerna var de som uppfyllde två kriterier, dels att man hade samisk härstamning, dels att man bedrev renskötsel och ägde renmärke. På så sätt fastställde lagstiftaren den rådande idealföreställningen om vem som var "äka same" och vem som därmed ägde rätt till renskötsel och andra samiska rättigheter. Genom att bortdefiniera alla delar av den samiska kulturen som inte motsvarade den uppställda idealbilden, skapades en "autentisk" samebefolkning som kunde motsvara lagstiftarens förväntningar.

1913 år nomadskolereform var enligt Amft en samepolitisk åtgärd som hade en förstärkande effekt enligt teorin om "autentiska" samer. Reformen innebar att de nomadiserande samernas barn erhöi en speciell undervisningsform med lägre ambitionsnivå och standard, medan barn till bofasta samer hänvisades till den svenska folkskolan.²⁹ Det särskiljande mellan nomadiserande renskötande samer och övriga samer som byggdes in genom nomadskolan har haft inverkan på 1928 års lag om rätten till renskötsel och övriga samiska rättigheter. Konsekvensen har blivit att merparten av de svenska samerna i dag står utanför dessa rättigheter.

Biskop Bergqvist var den som redan 1904 i sitt herdabrev formulerade

28 Anders Berge, "Säg mig vem jag är ...": Om identitetsordning och makt", *Historisk tidskrift* 118:4 (1998) s. 616-628.

29 Andrea Amft, "Att skapa en 'autentisk' minoritet: Om maktrelationen mellan svenskar och samer från slutet av 1800-talet till 1970-talet", *Historisk tidskrift* 118:4 (1998) s. 585-615.

tankarna om att särskilja olika samiska grupper och som i utredningen inför nomadskolan 1908 skrev in tankar som förstärkte särskiljandet. Genom sin opinionsbildande roll och nomadskolans normerande funktion bidrog Bergqvist till den kategoriklyvning som också kom att prägla renbeteslagstiftningen. Därmed har kyrkan del i den situation som fortfarande föreligger i renbeteslagstiftningens särskiljande av tillgången till de samiska rättigheterna, ett särskiljande som bygger på rastänkande och socialdarwinistiska tankegångar.

Källor och bearbetningar

Otryckta källor

Stockholm, Riksarkivet (RA)

Riksdagen, Första kammaren, A 2, Protokoll nr 18, den 19 mars 1930; Protokoll nr 25, den 9 mars 1933.

Härnösand, Landsarkivet

Rikets nomadskolor, Inspektörsberättelser, DIV:1, Vitalis Karnells årsberättelse 1917.

Muntliga uppgifter

Samtal med Maja Hagerman 1/2 2013.

Tryckta källor och bearbetningar

Ambrosiani, Aron. *Rektor Lennmalms förslag: Om 1918–1921 års diskussioner kring ett Nobelinstitut i rasbiologi vid Karolinska institutet* (Stockholm 2009).

Amft, Andrea. "Att skapa en 'autentisk' minoritet: Om maktrelationen mellan svenskar och samer från slutet av 1800-talet till 1970-talet", *Historisk tidskrift* 118:4 (1998) s. 585–615.

Berge, Anders. "Säg mig vem jag är . . .": Om identitetsordning och makt", *Historisk tidskrift* 118:4 (1998) s. 616–628.

Bergfors, Georg. "Kursen för utbildande av nomadlärare i Vittangi", *Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten: Luleå stifts julbok 1917* (1916).

Bergfors, Georg. "En dag i en nomadskola", *Skolradio: Programhäfte 1935:33* (1935).

Bergqvist, Olof. *Herdabref till prästerskapet och läroverklävarne i Luleå stift* (Luleå 1904).

Bergqvist, Olof. *Förslag till omorganisation aflapps-koleväsendet* (Luleå 1909).

Bergqvist, Olof. *Bland svenskar, finnar och lappar* (Stockholm 1939).

Bergqvist, Olof & Fredrik Svenonius. *Lappland: Det stora svenska framtidslandet: En skildring i ord och bild af dess natur och folk* (Stockholm 1908).

- Karnell, Vitalis. "Lapparna och civilisationen", *Dagny* 9:2 (1906) s. 46–51.
- Lindgren, Anne-Li. "Att utbilda barn till ett nationellt medborgarskap: Folkehemmet och föreställningar om 'vi' och 'de andra'", *Historisk tidskrift* 122:1 (2002) s. 29–53.
- Luleå stift 1904–1981: *Församlingar och pastorat* (Umeå 1981).
- Lundborg, Herman & Sten Wahlund, *The race biology of the Swedish Lapps: Part 1* (Uppsala 1932).
- Lundmark, Bo (utg.). *Från skolkåtor och renfjäll: Terese Torgrim och Johan Turi berättar* (Luleå 1972).
- Nordenstreng, Rolf. "Finnar och lappar", i Herman Lundborg (red.), *Rasfrågor i modern belysning, med särskild hänsyn till det svenska folket* (Uppsala 1919).
- Nordström, Ester Blenda. *Kåtornas folk* (Stockholm 1916).
- Nordström, Ester Blenda. "Våra lappar måste tillbaka till kåtalivet: Ett samtal med vår förste nomadskoleinspektör kyrkoherde Vitalis Karnell", *Svenska Dagbladet* 4/3 1917.
- Norlin, Björn & David Sjögren. "Kyrkan, utbildningspolitiken och den samiska skolundervisningen vid sekelskiftet 1900: Inflytande, vägval och konsekvenser?", i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi* (Skellefteå 2016).
- Persson, Curt V. *På disponentens tid: Hjalmar Lundbohms syn på samer och tornedalningar* (Luleå 2013).

Erik-Oscar Oscarsson, f. 1954, präst, komminister i Norsjö församling, tidigare kyrkoherde och stiftsadjunkt för sydsamiskt församlingsarbete. 1:e avbytare i Sametinget. Hans forskningsintressen omfattar samisk bibliografi, samisk skolhistoria, rasism mot samer samt samisk organisationshistoria. Han har medverkat med artiklar i ett flertal publikationer och har bl.a. framställt en kommenterad litteraturlista om samisk forskning som är utgiven på flera håll, senast i antologin *Samer: Om Nordmalingdomen och om ett urfolks rättigheter och identitet* (2013).
erik-oscar@spray.se

Sammanfattningar på nordsamiska, lulesamiska och sydsamiska

Čearddajurddašepmi ja sámii sirren

Gávdnuí čielga idéavuodđuduvvon čearddalašjurddašepmi girku olbmáin geat vuolgghedje, guorahalle ja hálddahedje nomádaskuvlla

lei čielga idéavuodđuduvvon čearddalašjurddašeapmi. Dat golbma njunuš olbmá, bispá Olof Bergqvist Julevus, girkohearrá Vitalis Karnell Gáresavvonis (nomádaskuvlabearráigeahčči) ja báhppa Georg Bergfors, Vazázis (rektor nomádaskuvlasemináras). Bispá Bergqvist ja Georg Bergfors leigga goappašagat čuovvuleaddjit ja čadnon Uppsala čearddalaš áсахussii.

Čearddalašvuodđajurddašeamis ledje guokte jurdaga láidesteaddjin. Vuosttaš lei ahte johtti sámít duoddariin galge sirrejuvvot ”sivilisašuvnnas” ja oážžut oahpu man sii mearridedje lei heivehuvvon sin eallindiliide. Ja nubbin sámít geat eai jodihan boazodoalu ja fásta orru vuovdesámít galge jávkat ja ollásit assimilerejuvvot ruota eanetloguálbmogii. Dát lea vuodđu ”Lapp skall vara lapp”-politiikii.

Nomádaskuvla dagai dan dihte earu guovtti sámí joavkkus, johtti boazodoalli sámít ja fásta orru sámít geat eai jodihan boazodoalu, gosa vuovdesámít maid gulle. Dat earuhus váikkuhii ruota boazoealáhusláhkaásahussii, erenoamážit 1928 jagi boazoguohtunláhkii.

Översättning Miliana Baer

Ulmusjtjárddavuojnno ja sámij sieradibme

Gávnnuj tjielgga ájádusvuododum ulmusjtjárddaájádallamvuohke girikko álmáj siegen gudi álgadin, átsádin ja tjuottjodin jáhttesámeskávláv(nomadskola). Gálmamá lájddijiddje álmamá, biskáhppá Olof Bergqvist Julevun, girkkohárrá Vitalis Karnell Gárasavvunin (jáhttesámeskávlálsujnár) ja komministar Georg Bergfors Vazázin (rektávrrá jáhttesámeskávláseminaran). Biskáhppá Bergqvist ja Georg Bergfors lijga goappátja tjuovvo ja tjanádum ulmusjtjárdدابيولوجالاسج instituhttaj Uppsalan.

Guokta ájádusá lidjin ájnnaasa ulmusjtjárddaájádallamvuogen. Vuostak jáhttesáme várijn galggin sieraduvvat ”sivilisasjávnnás” ja áhpaduvvat majt mierrediddje adnin hiebadum sijá viessomvidjurijda. Nubben sáme gudi állim állosujton ja stuodaárro vuovdega ettjin galga gávnnut juohkusin ja állu assimileriduvvat Svieriga ienepláhkoálmugin. Vuodo 1 ”Sábme galggá bissot Sábmen-politijkkaj”.

Jáhttesámeskávlá de návti árádusáv dagáj guovte sáme juohkusij gaskan, jáhttesáme, stuodaárro sáme gudi állim állosujton, gási aj vuovdega riekkniduvvin. Sieradiddje ájádus de vijddát bájnátjij

Svieriga boatsojäládusláhkaásadimev, sierraláhkáj 1928 jage guoh-
tomednamlágav.

Översättning Barbro Lundholm

*Ássjalommesh naelien bijre jih guktie
saemide sierredin*

Dah gærhkoen álmah gïeh juhtijeskuvlide goerehtallin jïh reerin tjïel-
ke ássjalommesh naelien bijre utnin.

Dah golme áejvieálmah, bïspe Olof Bergqvist Julevun luvhtie,
hearra Vitalis Karnell Gárasavvon (Karesuando) luvhtie (juhtijeskuv-
len inspektööre) jïh komministere Georg Bergfors Vazáš (Vittangi)
luvhtie (rektore juhtijeskuvleseminaresne). Bïspe Bergqvist jïh Ge-
org Bergfors gáabpegh rasbiologijem rasbiologiske institusjovnesne,
Uppsalesne jaehkiejægan.

Naelieássjalommesne göökte ássjalommesh vihkeles. Voestemes
tjoerin dejtie juhtije saemide bijjene vaerine ”sivilisasjovnijste” sier-
redidh jïh dejtie ööhpehtidh guktie áejvïeh tuhtjin bööremes. Aaj
sïjhtin saemïeh gïeh idtjin bovtsijste jïelïeh jïh voenensaemïeh ed-
tjin svïenske jïenebeláhkoesïebriedahkese laadtajdehtedh. Naemhtie
dïhte ”Lapp skall vara lapp- politihke” eelki .

Naemhtie juhtijeskuvle göökte tjïerth saemijste juakasovvi, baa-
tsoesaemide jïh árhoehalmetjidie gïeh idtjin bovtsijste jïelïeh jïh dov-
ne dejtie voenensaemide. Dagkerh ássjalommesh saemide naemhtie
sierredidh aaj maadtosne gosse svïenske baaatsoelaakem tseegkin,
sjïere 1928 jaepïen baaatsoelaake.

Översättning Sig-Britt Persson och Karin Rensberg-Ripa